

РОЗДІЛ 1

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

I МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.926

Опанасенко Л. О.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ

У статті досліджено проблему регулювання діяльності транснаціональних компаній на світовому рівні та в Україні. Обґрунтовано специфіку та необхідність регулювання транснаціональних компаній. Охарактеризовано процес регулювання діяльності транснаціональних компаній за участі національних та міжнародних суб'єктів. Визначено закономірності та основні аспекти регулювання діяльності транснаціональних компаній у сучасних умовах, з'ясовано недоліки їх регулювання.

Ключові слова: транснаціональні компанії, суб'єкти регулювання, міжнародні організації, рівні регулювання, світове господарство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства та міжнародних економічних зв'язків транснаціональні компанії (ТНК) продовжують залишатися головними акторами світової торгівлі та економіки загалом. Сьогодні вивчення потребують проблеми взаємозв'язку діяльності ТНК з національними інтересами, а також створення сприятливого правового регулювання діяльності ТНК для країн, в яких вони діють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність транснаціональних компаній в умовах глобалізації та розширення світогосподарських зв'язків вивчалась як у закордонній, так і у вітчизняній літературі. Серед зарубіжних авторів слід назвати С. Фішера С. [1], К. Савата [2]. У вітчизняній літературі ця проблематика представлена працями К. Архіпової [3], О. Зелінської [4], Ю. Макогона [5], О. Рогача, В. Рокочої, В. Швеця та інших науковців. З вищезазначеної проблематики особливу увагу визначеним питанням приділяв К. Сават із Колумбійського університету США. Проводячи дослідження ТНК сьогодні, науковець описує всю історію створення державного органу контролю за діяльністю ТНК, наводить перелік всіх організацій, що створювались та діяли під час нагляду за діяльністю ТНК до вироблення Кодексу поведінки ТНК. При цьому автор виокремлює позитивні та негативні ефекти впливу ТНК на економіку приймаючої країни. Також він порушує питання зловживань з боку ТНК не лише монопольним, але й колективним домінуючим становищем на ринку. Науковець детально розглядає зустрічі на міжнародному рівні, а також документи, які були підготовлені в ході таких зустрічей задля покращення регулювання цієї сфери. Значний інтерес викликають думки автора про те, що Кодекс поведінки ТНК сьогодні не відбиває поточної інвестиційної політики багатьох розвинутих країн, отже, його потрібно оновити. К. Сават наголошує на необхідності міжнародних стандартів щодо цього, підкреслює, що ТНК можуть впливати на інтереси країн, в яких вони діють, тому уряди цих країн мають самостійно захищати свої інтереси. Науковець подає власне бачення діяльності організацій та урядів щодо контролю та нагляду за діяльністю ТНК [2, с. 54–85]. М. Кордос та С. Войтович вивчають сучасний стан ТНК, стверджуючи, що

такі компанії можуть загалом порушувати національну безпеку. Дослідники підкреслюють необхідність співпраці ТНК з національними регулюючими органами. Також вони визнають важливу роль Кодексу поведінки ТНК, акцентуючи увагу на тому, що ТНК можуть те, чого не можуть уряди. Вони називають ТНК мускулами та мозком нової глобальної системи, де зростає роль ТНК, зменшується роль національних урядів. Саме тому автори підкреслюють необхідність контролю за діяльністю ТНК [6, с. 155–157]. І. Кучерова в монографії «Фіскальне регулювання діяльності транснаціональних корпорацій» (2016 р.) звертає увагу на необхідність фіскального регулювання ТНК на сучасному етапі [7]. О. Немировська в дисертації «Формування ефективного механізму взаємодії національної економіки з транснаціональними корпораціями» (2016 р.) звертає увагу на регулювання діяльності ТНК на державному рівні, а також взаємодію компаній з державою в Україні [8, с. 45–50, 109–110, 142].

Це лише невелика частина останніх досліджень, адже проблематика регулювання діяльності транснаціональних компаній останніми роками була досить актуальною серед сучасних економістів-дослідників. Треба відзначити, що регулювання діяльності транснаціональних компаній у зв'язку з постійним накопиченням матеріалу, складною структурою цих компаній, наслідками, до яких приводить їх діяльність, сприяли тому, що сьогодні питання їх регулювання все ще залишаються недостатньо дослідженими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Транснаціональні компанії досить часто порушують правові норми, які діють в окремих країнах. У зв'язку з цим виникає питання ефективності регулювання їх діяльності на міжнародному та національному рівнях. При цьому основна проблематика перебуває в площині визначення механізмів державного регулювання діяльності ТНК задля забезпечення балансу національного та наднаціонального регулювання. Ці питання вимагають детального аналізування й обґрунтування, адже боротьба між інтересами держави й ТНК триватиме надалі. Сучасні економісти зазначають, що поглиблення інтеграційних процесів приводить до посилення диспропорцій

розвитку країн ЄС, розбіжності інтересів ТНК та окремих країн [9, с. 568].

Сьогодні діяльність ТНК може негативно впливати на економіку країн, в яких вони розміщуються, гальмуючи розвиток національного виробництва. Це свідчить про актуалізацію питання Кодексу поведінки ТНК. Насамперед йдеться про те, що нині має бути створено й налагоджено ефективний міжнародний контроль за діяльністю ТНК. Крім того, країни поступово втрачають вплив на процеси розвитку ТНК, самі підпадають під контроль наддержавних організацій, які презентують інтереси ТНК, на що контролюючим органам необхідно звернути особливу увагу.

Мета статті полягає в дослідженні проблем регулювання діяльності транснаціональних компаній на глобальному рівні загалом та в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на 2018 р. у світі налічувалось близько 86 тис. ТНК, при цьому близько 80% з них розташовувались у промислово розвинених країнах. Середньорічний обсяг продажу ТНК становить не менше декількох сотень мільйонів доларів. Понад 500 ТНК мають річний обсяг збуту понад 1 млрд. дол. США. Більшість ТНК генерує значну частину своїх прибутків шляхом продажу товарів та послуг на світовому ринку [10]. Найбільша кількість транснаціональних компаній зосереджена в промисловості (60%) та сфері послуг (37%), а найменша – у сільському господарстві та видобувній промисловості (3%) [11, с. 28]. Перше місце в рейтингу “Fortune Global 500” посідає компанія “Walmart” з прибутком 500 343 млн. дол. США, а останнє (у першій десятці) – “Berkshire Hathaway” з прибутком 242 137 млн. дол. США. Загальна кількість зайнятих працівників у 500 найбільших ТНК світу становить понад 65 млн. осіб. Згідно з даними рейтингу “Fortune Global 500” 20 найбільших ТНК забезпечують робочими місцями понад 9 млн осіб. Статистичні дані за 2017–2018 рр. вказують на те, що найбільшу кількість робочих місць перша двадцятка найбільших ТНК-роботодавців у світі забезпечує в роздрібній торгівлі (56%), сфері харчування (12%), галузі доставки товарів (кур’єрська служба, 8%), а найменше – у виробництві інших продуктів (4%), сфері банківських та фінансових послуг (3%) [12].

Як бачимо, сьогодні ТНК продовжують бути потужною силою у світовому господарстві, а їх функціонування потребує різноманітного регулювання всіх аспектів діяльності. Саме тому все більшої актуальності набуває проблематика забезпечення ефективності правового регулювання й контролю за діяльністю ТНК як на міжнародному, так і на національному рівнях. Виділяють кілька рівнів регулювання активності транснаціональних компаній.

Загалом питання поділу за кількістю рівнів регулювання залишається відкритим. На нашу думку, можна виокремити вузький та широкий підходи до виокремлення рівнів регулювання ТНК. Вузький підхід передбачає наявність двох-трьох рівнів (Я. Антонов, Д. Погрібний та інші вчені), а широкий – чотирьох і більше рівнів (О. Немировська, Е. Лимонова, К. Архіпова та інші науковці).

Я. Антонов визначає три рівні правового регулювання діяльності ТНК, такі як внутрішнє законодавство, двосторонні та багатосторонні угоди. При цьому він зазначає, що внутрішньодержавне регулювання передбачає підкорення діяльності дочірніх підприємств ТНК національному законо-

давству приймаючої країни (здебільшого це інвестиційне законодавство, що спрямоване на визначення правового статусу іноземного вкладника, а саме фізичної чи юридичної особи). Проте слід враховувати, що за одностороннього регулювання ТНК завдяки своїй організаційній структурі здатні уникнути контролю з боку окремої країни. Саме тому для регулювання діяльності ТНК наявність лише національного законодавства є необхідною, проте недостатньою умовою. На сучасному етапі жодна країна не може стверджувати, що має юрисдикцію над усіма частинами однієї ТНК, тому очевидним стає те, що для регулювання їх діяльності необхідні спільні дії світового співтовариства. Регіональне регулювання відбувається в рамках Європейського Союзу, Організації економічного співробітництва і розвитку, Латиноамериканської економічної системи, Співдружності Незалежних Держав, Світової організації торгівлі, НАФТА та інших організацій [13, с. 3–5].

Д. Погрібний також виділяє три рівні правового регулювання, такі як національне законодавство, двосторонні та багатосторонні угоди. На національному рівні основою регулювання діяльності ТНК є національне законодавство, а на міжнародному рівні до нього додаються двосторонні та багатосторонні угоди регулювання (залежно від числа країн, які беруть участь у таких угодах). Багатосторонні угоди можуть бути універсальними, регіональними та субрегіональними. Універсальне регулювання відбувається під егідою ООН на підставі рекомендацій спеціально створених органів, а саме Міжурядової комісії з ТНК, Центру по ТНК. У 1975 р. ними був розроблений Кодекс поведінки ТНК, положення якого забороняють вживати дискримінаційних заходів щодо партнера, закріплюють обов’язок ТНК сприяти розвитку науково-технічного потенціалу приймаючої країни, надавати звіти про свою діяльність, дотримуватися вимог фінансового та податкового характеру. Кодекс досі не прийнятий, оскільки існують розбіжності щодо ключових питань ТНК [14].

Е. Лимонова та К. Архіпова визначають чотири рівні регулювання, а саме наддержавне (багатосторонні міжнародні договори, метою яких є регулювання правил конкуренції та захисту вільної торгівлі), міждержавне (двосторонні інвестиційні угоди, спрямовані на захист інвестицій та відповідності міжнародним стандартам), внутрішньодержавне (інвестиційне законодавство, підпорядкування діяльності філій та дочірніх підприємств ТНК національному законодавству приймаючої країни), суспільне (суспільна думка, традиції, виховання, захист громадських інтересів, адаптація товарів ТНК до інтересів суспільства) [3, с. 98].

Так, деякі дослідники (зокрема, О. Немировська) зазначають, що діяльність ТНК може регулюватись на п’яти рівнях: від міжнародного до локально-регіонального. Поєднати всі ці рівні може лише окрема країна. Це пов’язане з тим, що на такому рівні шляхом створення спеціального національного органу з контролю діяльності ТНК можна здійснювати регулювання їх діяльності, гармонізуючи національні інтереси з інтересами цих компаній [15, с. 122–125].

На нашу думку, було б доцільно застосовувати широкий підхід до регулювання діяльності ТНК, отже, виокремити такі рівні регулювання, як національний, регіональний, міжнародний, міждержавний. Один рівень доповнює та усуває недоліки інших рівнів. Найбільш важливим є саме національний рівень.

Існує низка міжнародно-правових документів, які використовуються для регулювання діяльності транснаціональних компаній. Розглянемо їх за рівнями.

1) Міжнародний рівень. Проект Кодексу поведінки ТНК, Хартія економічних прав та обов'язків держав (затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р, норми якої спрямовані на захист економічних прав країн, що розвиваються), Регіональна декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства від 21 червня 1976 р., Керівні принципи для багатонаціональних підприємств (норми цього документа не мають імперативного характеру, їх виконання є добровільною справою), Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій (схвалені у 1980 р. Генеральною Асамблеєю ООН) тощо.

2) Регіональний рівень. Кодекс іноземних інвестицій, прийнятий у 1970 р. латиноамериканськими державами (країнами – учасниками Андського пакту) тощо.

3) Міждержавний рівень. Двосторонні та багатосторонні договори.

4) Національний рівень. Закони, постанови та інші нормативно-правові акти на рівні держави.

Важливим аспектом регулювання ТНК є також сфера регулювання. Загалом у науковій літературі порушується питання регулювання діяльності транснаціональних компаній у таких сферах.

1) Міжнародне трудове право та права людини. Міжнародна правова система належним чином не регулює діяльність ТНК для забезпечення дотримання ними всесвітньо визнаних стандартів з прав людини, не накладає на ТНК відповідальність за порушення прав людини достатньою мірою. Це пов'язане з тим, що окремі країни на національному рівні приймають різні закони, ратифікують численні міжнародні угоди для того, щоби захистити діяльність ТНК.

2) Охорона навколишнього середовища. Діє на всіх рівнях, здійснюється за допомогою прямих (адміністративно-правових, що включає низку заборонних норм, зокрема заборону на ввезення екологічно небезпечних вантажів на територію країни, квоти на вилов окремих видів риби) та непрямих методів регулювання (переважно економічних заходів).

3) Регулювання інвестиційних стратегій, здійснення іноземних інвестицій.

4) Фіскальне регулювання.

5) Антимонопольне регулювання, регулювання злиттів та поглинань.

6) Регулювання права інтелектуальної власності тощо [8, с. 109, 147, 149].

Проблематика регулювання діяльності транснаціональних компаній також є актуальною для України. Регулювання діяльності ТНК для вітчизняної економіки можна вбачати ще від ратифікації Конвенції про транснаціональні корпорації 13 липня 1999 р. Вітчизняне законодавство передбачає підпорядкування діяльності дочірніх підприємств ТНК національному законодавству. В Україні відповідні норми містяться в Законах «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про захист іноземних інвестицій», «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використання майна та коштів вітчизняного походження», «Про концесії», «Про підприємництво», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про державну програму заохочення іноземних інвести-

цій», «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про режим іноземного інвестування» тощо, а також низці підзаконних актів, зокрема Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні.

На нашу думку, в національному законодавстві найважливішими для ТНК є закони щодо охорони природного середовища, санітарно-гігієнічних норм, антимонопольного законодавства, ціноутворення, митного режиму, заснування нового бізнесу тощо. Контроль за діяльністю в Україні можуть здійснювати Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна, деякі міністерства та відомства тощо. Важливу роль у регулюванні корпоративного сектору відіграє Антимонопольний комітет України. Законодавчо-нормативна база, яка регулює процес створення та функціонування ТНК, розроблена, проте у вітчизняному законодавстві немає закону, який би регулював діяльність ТНК на території України в різних сферах та повністю. Існують закони, які регулюють ТНК лише опосередковано, більш того, в них відсутні самі по собі поняття «ТНК», «дочірнє підприємство ТНК», «філія ТНК», що унеможливує проведення якісного статистичного аналізу наслідків діяльності ТНК на території України [15, с. 50, 109–114]. Це також не дає змогу гармонізувати вітчизняне законодавство щодо регулювання діяльності транснаціональних компаній в Україні згідно з досвідом Європейського Союзу та міжнародними правовими нормами. Подальша діяльність транснаціональних корпорацій в Україні має змусити державу вдосконалити нормативно-правову базу, що регламентує діяльність ТНК [14].

Висновки. Проблема ефективного регулювання діяльності транснаціональних компаній виникла ще з початком їх заснування, а особливо гостро вона постала в кінці XIX – на початку XX століття. Сьогодні це питання продовжує залишатися в центрі уваги дослідників, адже транснаціональні компанії в глобалізованому світі постійно нарощують свою міць, поступово збільшують зловживання своєю діяльністю. Необхідна міцна законодавча база для поліпшення наявної ситуації на національному та міжнародному рівнях, адже сьогодні не прийнято універсальних ефективних правил та норм щодо регулювання діяльності ТНК. Наявні міжнародні та вітчизняні нормативні акти мають дещо застарілий та декларативний характер, оскільки очевидно є нестача механізмів та ресурсів для їх реалізації. Для забезпечення ефективності регулювання активності транснаціональних компаній необхідно вжити таких заходів, як подальше вдосконалення нормативно-правової бази кожної приймаючої країни, що дасть змогу забезпечити гармонійне торговельно-економічне співробітництво; стандартизація механізмів регулювання діяльності ТНК; створення єдиного правового, адміністративного та організаційно-технічного простору, який може бути досягнутий шляхом підписання багатосторонніх міжнародних угод; підвищення рівня інформаційно-комунікаційної забезпеченості систем регулювання транснаціонального бізнесу, що робить можливим збирання, оброблення, аналізування та поширення значної кількості статистичних даних. На нашу думку, діяльність ТНК повинна регулюватись перш за все через державу, а паралельно – на міжнародному, міждержавному, регіональному рівнях. Ми вважаємо, що доцільно було б роз-

почати підготовку окремого сучасного закону з регулювання діяльності ТНК, який би враховував всі реалії сучасної економіки, та узгодити його з міжнародними, вітчизняними нормативно-правовими актами; слідкувати за контролем відповідних органів за діяльністю ТНК; постійно інформувати такі органи про міжнародний досвід та негативні й позитивні аспекти в діяльності ТНК

для країни, в якій вони діють; створити окремий реєстр транснаціональних компаній в Україні тощо. Щодо міжнародного права, то воно покликане виробляти норми, які зобов'язували б держави регулювати діяльність ТНК. Однак поки що не прийнято жодних ефективних універсальних правил. Це та проблема, над якою ще належить багато працювати й теоретикам, й практикам.

Список використаних джерел:

1. Fischer S. Globalization and Its Challenges. *American Economic Review Papers and Proceedings*. 2003. May. P. 1–32.
2. Sauvant K.P. The Negotiations of the United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations. *The Journal of World Investment & Trade*. 2015. № 16. P. 11–87. DOI: <https://doi.org/10.7916/D82F7T325> (дата звернення: 15.03.2019).
3. Лимонова Е., Архіпова К. Транснаціональні корпорації: основні етапи розвитку та регулювання їхньої діяльності в умовах глобалізації. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2014. № 1 (16). С. 93–101.
4. Зелінська О. Державне регулювання і перспективи діяльності ТНК в Україні. *Економічні науки. Серія: Економічна теорія та економічна історія*. 2013. Вип. 10. С. 79–87.
5. Макогон Ю. Інвестиційна привабливість України в умовах трансформації світового господарства. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип. 1. Т. 1. С. 7–26.
6. Kordos M., Vojtovic S. Transnational corporations in the global economic environment. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2016. № 16. P. 150–158.
7. Кучерова І. Фіскальне регулювання діяльності транснаціональних корпорацій: монографія / за ред. О. Рогача. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 192 с.
8. Немировська О. Формування ефективного механізму взаємодії національної економіки з транснаціональними корпораціями: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством»; Університет Державної фіскальної служби. Ірпінь, 2016. 241 с.
9. Делінський О. Міжнародна правосуб'єктність транснаціональних корпорацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 566–574.
10. World Investment Report 2017. *Investment and the Digital Economy*. UNCTAD. 2017. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf (дата звернення: 15.03.2019).
11. Бородин А. Государственное регулирование деятельности транснациональных корпораций в России. *Петербургский экономический журнал*. 2016. № 4. С. 24–30.
12. The Global 500: The Top 10. *Fortune Global 500 List 2018*. URL: <http://fortune.com/global500> (дата звернення: 15.03.2019).
13. Антонов Я. Формирование государственной политики в сфере регулирования деятельности транснациональных корпораций. *Управление общественными и экономическими системами*. 2011. № 1. URL: <http://umc.gu-unpk.ru/umc/arhiv/2011/1/antonov> (дата звернення: 15.03.2019).
14. Погрібний Д. Особливості правового забезпечення діяльності транснаціональних корпорацій. *Право та інновації*. 2015. № 1 (9). С. 75–79.
15. Немировська О. Механізм регулювання взаємодії національної економіки з транснаціональними корпораціями. *Економіка та держава*. 2015. № 12. С. 121–125.

Опанасенко Л. О.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
Центр комплексных исследований по вопросам антимонопольной политики

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОМПАНИЙ

Резюме

В статье исследована проблема регулирования деятельности транснациональных компаний на мировом уровне и в Украине. Обоснованы специфика и необходимость регулирования транснациональных компаний. Охарактеризован процесс регулирования деятельности транснациональных компаний с участием национальных и международных субъектов. Определены закономерности и основные аспекты регулирования деятельности транснациональных компаний в современных условиях, выяснены недостатки их регулирования.

Ключевые слова: транснациональные компании, субъекты регулирования, международные организации, уровни регулирования, мировое хозяйство.

Orpanasenko L. O.

National University of Kyiv-Mohyla Academy,
The Center of Complex Research in Antimonopoly Policy

THEORETICAL PRINCIPLES OF REGULATION OF ACTIVITIES OF TRANSNATIONAL COMPANIES

Summary

The problem of regulation of activity of transnational companies on the world economy and in Ukraine is investigated in the article. The specificity and necessity of regulation of transnational companies is grounded. The process of regulating the activities of transnational companies with the participation of national and international actors is described. The regularities and main aspects of regulation of activity of transnational companies in the present conditions are determined and the weaknesses of the regulation are determined.

Keywords: transnational companies, subjects of regulation, international organizations, regulatory levels, world economy.